

dására sor került. A múlt század közepén elhangzott marxi elemzés és konklúzió egyenes folytatása az a lenini megfogalmazás, amely az OSzD (b) MP VII. (áprilisi) összoroszországi konferenciáján hangzott el: „Aszerint, hogy sikerül-e a városi proletariátusnak maga mögé sorakoztatnia a falusi proletariátust és csatlakozásra bírnia a falu félproletárjainak tömegeit — aszerint alakul majd az orosz forradalom sorsa és diadala.” És miután tudjuk, hogy a forradalom olyan folyamat, amely a szocializmus teljes győzelmével ér véget, az agrárforradalom nem akciók és jelenségek különálló összessége, hanem része a proletárdiktatúra megvalósítása után a munkás-paraszti hatalom megerősítéséért folytatott harcnak. Beleértve természetesen mindannak a szükségességét, amiért erre a hatalomra az egész társadalom jelene és jövője érdekében történelmileg és gyakorlatilag szükség volt és van.

Csonka Rózsa könyvének külön érdeme, hogy megismerteti az olvasót sok olyan dokumentummal — gondolok elsősorban a Komintern-aktákra, jegyzőkönyvekre —, amelyek elemző bemutatása a kor kommunista és nem kommunista munkásmozgalmainak, perspektivikus és konkrét napi politikájuknak keresztmetszetét adja.

Almási János

JEMNITZ JÁNOS: A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN (1914—1917)

(Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. 607 p.)

Jemnitz János új vaskos kötete a szerző 1966-ban megjelent művének folytatása. Az a munkásmozgalomnak az első világháború kitörését megelőző három évet tárgyalta, ez a II. Internacionálé első világháború alatti megtorpanását és felbomlását adja elő. A vállalkozás érdemében és tartalmában túlnő az új marxista magyar történetírásnak a nemzetközi munkásmozgalom történeti ábrázolását nyújtó eddigi eredményein. Jelentőségét az is növeli, hogy egy készülő sorozat eddig megjelent második részéről van szó, amelynek folytatását és — leg-
alábbis — a korszak végéig terjedő befejezését a szerzőtől joggal és indokoltan várhatjuk. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ha a sorozat elkészül, akkor az az ismert G. D. H. Cole-féle „A History of Socialist Thought” című hétkötetes nagy művének méltó ellenpárja lesz, amely nemcsak terjedelmében, hanem egyéb vonatkozásokban is egyenrangú versenytársa lehet az angol vállalkozásnak. Ennek fő biztosítéka Jemnitz modern marxista szemlélete és módszere. Történettudományunk máris olyan munkával gyarapodott, amely méltóképpen tárja eléink a korábbi nemzedékek szocialistáinak az eszméért, a mozgalomért és az új társadalmi rendért vívott nehéz harcait.

Ahhoz, hogy Jemnitz János e művét megalkossa, számos előfeltételre volt szükség, túl a teljes marxista—leninista társadalmi elkötelezettségen. Mindenekelőtt a források óriási tömegén kellett szinte átfúrnia magát, ami már eleve nehéz munka volt, mert az anyag rendkívül sokrétű és területileg is szétszór. Jemnitz minden olyan országot bevont kutatásai körébe, ahol a nemzetközi munkásmozgalomnak megnyilvánulásai voltak ebben a korszakban. Azután következett a még ennél is bonyolultabb feladat: ki kellett dolgoznia a nemzetközi munkásmozgalom történetének előadási és ábrázolási módszerét. S ha e sorok írója Jemnitz egyik előbbi munkájának ismertetése során a módszerrel kapcsolatosan a munkásmozgalom „diplomáciatörténetéről” szolt, úgy ezúttal — némi önkritikával — meg kell állapítania, hogy nem erről van szó. A munkásmozgalom sajátos cselekményrendszerébe ugyanis nemcsak a sztrájkok, tüntetések, felkelések és forradalmak tartoznak, hanem az elvi álláspontok kifejtése, ezek szembekerülése, vitája, sokszor késhegyig menő küzdelme is. Az események eszmei-politikai tisztázásának és ezen folyamatoknak a munkásmozgalomban, s ennek megfelelően a történeti ábrázolásban sokkal nagyobb szerepük van, mint a történelem egyéb szféráiban illetve a történettudomány más területein. Ilyen értelemben a nemzetközi munkásmozgalom történetének „jemniti” ábrázolása nem nevezhető „diplomáciatörténetnek”, hiszen sokkal több annál. Ezért is biztosít Jemnitz megfelelő helyet és teret lapok, folyóiratok cikkeinek előadása, broszúrák és könyvek ismertetése számára. Ezek a témának nemcsak eseménybázisát jelentik, hanem olyan fontos anyagát is, amelyből elvi-elméleti következtetések is levonhatók, amelyből képet nyerhetünk a mozgalom eszmei-politikai szintjéről is, s amelyek révén nemcsak a vezetőkről adhat a szerző portrét, hanem a mozgalom „középkádereiről” is.

Ugyancsak sajátos a helyzet a munkásmozgalom belső hangulatának, „hőmérsékletének”, reagálásainak s irányzatainak az ábrázolásánál. Több esetben ismertet Jemnitz eseményeket, amelyek önmagukban is lényegesek ugyan, amelyek visszhangja azonban talán

még jellemzőbb. Ilyen pl. a jobboldali német Ludwig Frank és a baloldali szerb Dimitrije Tučević fronthalála. Az elsőt a jobboldali E. David a maga szociálszoviszta irányzatának igazolására használta fel, a másikat, mint az antimilitarista harcok tragédiáját, Dusan Popovic és sokan mások a háborúellenesség áldozatának példaként ábrázolták.

Jemnitz könyvének egyik legfőbb jellemvonása éppen az, hogy a munkásmozgalom eseménysorozatának legerényebb mozzanatai sem kerülik el figyelmét, s mindegyiket abból a szempontból ítéli meg, hogyan mozdítja elő vagy hátráltatja a közvetlen forradalmi cél — ezúttal — a háborúellenes küzdelem ügyét. A műnek talán fel lehetne róni hibájaként azt, hogy a tények és események oly tömegét zúdítja az olvasóra, amely még a szaktörténész számára is csaknem feldolgozhatatlan. E tények legnagyobb része azonban eddig teljesen ismeretlen volt, csak Jemnitz tudományos kutatásai nyomán kerültek napvilágra. Ami azonban a kötet legnagyobb érdeme, hogy ezeket a tényeket és eseményeket a különböző fejezetek és alfejezetek tudományos rendszerében ismerjük ugyan meg, anélkül azonban, hogy azokat túlmagyarázná, vagy eleve felállított koncepciókba kényszerítené. A szerző elviségét nem a kommentárok, hanem maguk a tények hordozzák. Tényleges mondanivalója: a szocialista antimilitarizmus így kerekedik ki, olykor már szinte doktrinernek is tűnő kizárólagossággal.

Nemcsak terünk, jogunk sincs ahhoz, hogy erről a könyvről tartalmi ismertetőt adjunk, elsősorban azért, mert ehhez még jobban, vagy legalábbis ugyanolyan alaposan kellene ismerni a tárgyat, mint a szerző, ami viszont az általa végzett kutatások nélkül aligha lehetséges. Ezért csak a mű néhány fontosabb témáját vázoljuk, majd pedig néhány elvi problémát vetünk fel, amelyek a politikai történet másik aspektusából ugyancsak sajátos megvilágítást nyerhetnek. S bár a harcok antimilitarizmus minden aspektusból egyformán alaptételnek tekintendő, a szempontok és a megítélés eredményei egyes esetekben mégis különbözőek lehetnek.

Jemnitz munkája első fejezetében részletesen ábrázolja, hogyan mondtak csődöt a II. Internacionálé európai pártjai az 1907-es stuttgarti s az 1912-es bázeli háborúellenes határozatok végrehajtásában, amikor 1914 július—augusztusában a gyakorlatban kellett volna erélyes és egységes forradalmi kiállással a világháború kitérését megakadályozniok. Elmondja, hogyan került a német, a francia és az angol munkásmozgalom vezetőségének zöme a „hazafias” hisztéria-hullám sodrásába, amelynek csupán első mozzanata volt az, hogy az úgyszólván mindenütt igen jelentékeny szocialista erők vagy parlamenti frakciók a háborúhoz szükséges hadihiteleket megszavazták, a következő „fejlődési” fázis pedig már az volt, hogy a burzsoá-nacionalista áramlatban egymás után váltak egyik oldalon, — német részen — az annexionista és oroszellenes irányzat kiszolgálóivá, a másikon pedig a porosz militarizmus, a német imperialista versenytárs, ill. a Habsburg nemzetiségi elnyomás megsemmisítésének előharcosává. Azon erők között, amelyeket Jemnitz mint a háborúellenes küzdelem példáját és energiaforrását ábrázolja, az orosz munkásmozgalom bolsevik szárnya, дума frakciója, valamint a szerb szocialisták háborúellenes állásfoglalása álltak az első helyen, mint amelyek következetesen ellenálltak minden imperialista nyomásnak vagy csábításnak. Utánuk következett Karl Liebknecht bátor és következetes kiállása a Reichstagban a háború és a hadihitelek megszavazása ellen. Jemnitz egész könyvének végigvonul annak a folyamatnak a pontos leírása, hogyan indította meg a Liebknecht és a Rosa Luxemburg által képviselt antiimperialista küzdelem a német munkásosztály egy részének kiábrándulását a hódítás véres lázalmából, s hogyan gyűrűzött ennek hatása végig a többi országon is, táplálva a háborúellenesség erőit.

E küzdelem rendkívül súlyos körülmények között zajlott. A szociálszoviszta irányzat mindenütt többséget alkotva a szociáldemokrata munkáspártoknak, aminek okait az egyes országok társadalmi-politikai szerkezetében, szociálpolitikai rendszerében, eddigi szakszervezeti küzdelmeinek az eredményességében kereshetjük, s amely jelentős kispolgárisodó munkásréteget hozott létre, tudatában is egyre jobban eltávolodva a proletárság forradalmi hivatásától. Így az a kérdés is bonyolulttá vált, hogy az imperializmus kibontakozását követő időszakban a szociáldemokráciának és az általa képviselt rétegnek milyen tényleges kapcsolatai voltak a munkásosztállyal, és mik voltak tudatmeghatározó erői. Nem kétséges, hogy a munkásosztály egy részének és szociáldemokrata képviselői többségének átáramlása a kispolgárság táborába — előbbi, tényleges osztályhelyzetének fennmaradása mellett — igen veszélyes és a további fejlődésre sorsdöntően kiható folyamat volt. Igaz, hogy ennek elemzése nem Jemnitz feladata volt, de az is világos, hogy számos kérdés irányultabb ábrázolása e feladat elvégzése nélkül aligha lehetséges. Ugyanez vonatkozik egy másik döntő fontosságú kérdésre is: a nemzetközi háborúellenes felkelés egyidejűségének problémájára. Ez a kérdés az egyes országok különböző kapitalista fejlettségi fokával és fejlődési formáival, mozgató rugóival van szoros összefüggésben. S habár Lenin ezek jelentős részét valóban kimutatta, a következtetések az egykori nemzetközi mozgalmakban, sőt a történetírásban is alig kerültek levonásra. Márpedig az igaz ugyan, hogy minden ország imperializmusa egyformán népellenes és veszélyes, a katonai cselekmények megindulása után azonban a jelenség abban az irányban

módosul, hogy az agresszívebb, nagyobb pillanatnyi erőt bevető militarizmus támadása nemcsak az ellenfél katonai erőit, imperialista politikáját törheti le, hanem saját munkásosztályát is fenyegeti, ennek forradalmi erejét fegyveres erővel megsemmisíti, arról nem is beszélve, hogy a siker és a győzelem egész belső ellenzékét is bénítja. S hogy a munkásmozgalom az első világháború kitörése pillanatában objektíve elég erős volt-e az egyidejű európai háborúellenes felkelésre, ami az általános forradalommal egyértelmű és egyenértékű, vagy ezt a folyamatot tényleg csak a szociáldemokrata vezetőréteg szubjektív — de nemzetközi — árulása akadályozta-e meg, az ugyancsak mélyebben elemezhető problematika. (Természetes, hogy ennek megoldása szintén nem Jemnitzől kérendő számon, az az ő munkásságát megelőző nemzetközi tudományos kutatások számára is jelentős erőfeszítéseket igénylő munka.)

Jemnitz a maga feladatát abban látta, hogy a nemzetközi munkásmozgalom pártjainak, ill. ezek irányító szerveinek a mozgását kövesse nyomon, mert a különböző irányzatok összecsapása általában ezekben a felső régiókban játszódott le, hiszen „1914 augusztusában a kritikus napokban az egyszerű párttagok véleménye számított a legkevesebbet, azt a vezetők legfeljebb ismertették, értelmezték, de tulajdonképpen már előre megfontolt elhatározásaiak szerint döntöttek.”

A háború kitörését követően tehát, amelyet a munkásmozgalom számos területén és szervében bekövetkezett „rövidzárlat” jellemezett, Liebknecht háborúellenes fellépése volt a hadviselő államokban az egyetlen szétsugárzó hatású kivétel. A benuatltság egyik legfőbb előmozdítója és fenntartója a szembenálló országok szakszervezeti vezetősége volt, s ezek fő képviselői: a német K. Legien, a francia J. Jouhaux és az angol A. Henderson, akik személyükben is az imperialista kormányokkal való együttműködés legfőbb szószólói és biztosítékai voltak.

A II. Internacionálé felbomlásának így vált látható jelévé a hatalmi csoportosulások szociáldemokrata pártjainak tömszerű elkülönülése. E tömbalakulások színhelye három konferencia volt: az 1915 januári konferencia Koppenhágában, amelyen a semleges országok, a februári londoni, amelyen az antanthatalmak és az ugyanezen évi, áprilisi bécsi konferencia, amelyen a központi hatalmak szocialista pártjai alakították ki álláspontjukat. Míg az első — Jemnitz szerint — „minden eredménytelensége mellett is némi erjedést indított meg a munkásmozgalomban, addig a londoni nyilatkozat — bár felemás formában — az Antant hadicéljait tükrözte, főképpen a háborús felelősség áthárításával. Bécsben viszont a német agresszió tényeinek elhallgatásával igyekeztek alátámasztani a hivatalos politikát, amin a baloldali Haase beszéde sem változtatott. Így jut Jemnitz arra a következtetésre, hogy „London után Bécs ily módon továbbépítette az angol—francia, illetőleg a német—osztrák szociálszocialistákat elválasztó falakat.”

Az európai munkásmozgalom háború alatti történetének következő lépése az antimilitarista erők lassú gyülekezésének a megindulása volt, aminek első mozzanatait Jemnitz az általa újonnan feltárt levéltári anyag alapján az 1915 márciusában tartott berni nemzetközi nőkonferenciában, és az egy hónappal későbbi, ugyancsak berni nemzetközi ifjúsági konferenciában látja: „... a berni nőkonferencia megtörte a jeget, valóban nemzetközi mértékben lendületet adott a háborúellenes csoportosulásoknak”. Hasonló jelentősége volt az 1915. évi első háborús május elsejének. Ekkor állapította meg Clara Zetkin azt, hogy a háborúból nem születethik igazi béke, de megszülethetik a békéért folytatott küzdelemben a III. Internacionálé. Ilyen értelemben vált ez a munkásünnep, annak ellenére, hogy nyíltan megünnepelni — legalábbis a hadviselő államokban — nem lehetett, „vízválasztóvá az internacionalisták és a nacionalisták között”.

Ez az irányzat az elkövetkező időszakban az egyes országok szocialista pártjain belül erősödött. A francia pártban kifejeződött a pacifista álláspontot képviselő Populaire-csoport, amely azonban az Internacionale életrekelését szorgalmazta. Igen figyelemre méltó, hogy a háborúellenes erők a francia szakszervezeti szövetségben komoly előrehaladást értek el.

Az angol munkásmozgalomban ugyancsak megfigyelhető az erjedés. A regionális pártkonferenciákon erősödnek az internacionalista erők, amelyekben Keir Hardie játszik jelentős szerepet. A Brit Szocialista Párt és a Független Munkáspárt sok esetben képvisel azonos álláspontot a Labour Party kormánytámogató hivatalos politikájával szemben. A Clyde-vidéki hajóépítők, a walesi bányászok, a skóciai és a dél-walesi munkások sztrájkharca, valamint az értelmiségiek: Lansbury, G. B. Shaw, Palme Dutt és a többiek lázadása, igen jelentős tényezői voltak a háborús Anglia belpolitikájának.

A baloldaliak elkülönülése a német szociáldemokrata-párton belül még élesebb volt, mint Franciaországban és Angliában. Igaz, hogy a jobboldali „ultrák” annexionista irányzata, amelynek fő képviselője E. David volt, ugyancsak igen erőteljesen idomult az agresszív német imperialista politikához. Ehhez képest még Scheidemann és Ebert is „mérészkeltnek” számított, bár ők időnként az előbbieket támogatták. Az ezekkel szemben álló centrista csoport, amelynek K. Kautsky és E. Bernstein volt a főideológusa, Lenin szerint szinte veszélyesebb volt, mint a

nyílt jobboldaliak, mert elhomályosították a forradalmi osztályharc útját, amelynek egyetlen álláspontja lehetett: a szakítás a jobboldallal. A pártvezetőséggel szembenálló csoport spektruma azonban ezzel még nem teljes: a Haase által képviselt frakció a baloldal része volt. Ettől balra a Zetkin, Mehring, Luxemburg és Liebknecht által vezetett forradalmi irányzat állott. A Centrum és a baloldal között volt bizonyos együttműködés, pl.: Kautsky—Haase—Bernstein 1915. június 15-i közös cikke a német annexiók törekvések aggasztó megnyilvánulásairól, amelyet a Scheidemann-féle pártvezetés nyílt támadásnak fogott fel. A forradalmi baloldal feladatainak megfogalmazását R. Luxemburg alkotta meg börtönben írott munkájában, amely álnévéről „Június-brosúra” címen vált a német és a nemzetközi munkásmozgalom közkinccsév. Ebben nemcsak az imperialista kormányok háborús politikáját támadta, de a munkásmozgalom vezetőit, s főleg megalkuvót, következetlen, határozatlan képviselőit — így többek között Kautskyt is — amiért képtelenek voltak a munkásosztály nemzetközi szolidaritását tetteké válogatni.

Kétségtelen, hogy a Június-brosúra a háborúellenes irányzat kibontakozásának jelentős állomását jelzi, s ha Lenin — mint ismeretes — bizonyos bírálatban is részesítette, a forradalmi baloldal céljainak tisztázását nagymértékben előmozdította. Így bizonyos értelemben Lenin mellett egyik legfőbb szellemi előkészítőjévé vált az ún. zimmerwaldi mozgalomnak.

Az 1915. szept. 5—8-i zimmerwaldi, majd pedig az 1916. április 24—30-i kienthali konferencia, ezek előzményeinek leírása és elemzése ebben a kötetben történeti irodalmunk egyik legjelentősebb teljesítménye. Nem mintha ezt az anyagot — elsősorban Lenin műveiből — eddig nem ismerték volna. Jemnitz írása azonban új levéltári anyagokkal egészíti ki ismereteinket. Hogy miről volt szó, azt eddig is tudtuk. A csődbe került II. Internacionálé megtagadásáról, olyan új Internacionálé megteremtéséről, amely oppurtunista, megalkuvó elemektől megszabadítva törhet utat a háborúnak forradalommal való változtatásához. A szerző tovább lép: arról volt szó, hogy a forradalmi baloldal képes-e olyan magot kikeresztályosítani, amelyet nem homályosítanak el a II. Internacionálé polgári-demokrata illúziói, burzsoá nacionalista hódító törekvései. Lenin és — Zimmerwaldban is — kisebbségben levő harcoss csoportja azért küzdött, hogy mindazokat, akiket illúzionista képzetek tartanak fogva lehetőség szerint kizárják, vagy távol tartsák azoktól a tanácskozásoktól, amelyek a nemzetközi szocialista forradalom első lépéseit határozták el. Lenin nem tudta célját maradéktalanul keresztülvinni, mert a háborúellenes ellenzék véleménye Zimmerwaldban megoszlott abban a kérdésben, hogy megérett-e a helyzet a forradalomra. Lenin igen határozottan szögezte le: A szocializmus objektív feltételei teljesen megértek. Demokratikus béke a kormányok forradalmi megdöntése nélkül megvalósíthatatlan. A zimmerwaldi konferencia vitáján azonban a németek és franciák szerint a helyzet a forradalmi akcióra még nem érett meg. A szavazáskor pedig a 12 bolsevikkel szemben, 19 ellenszavazat jelentkezett. Lenin álláspontja csak igen nehéz viták közben tudott érvényesülni. Komoly haladást jelentett a szocialsoviniszta pártvezetőségek leleplezése és a háborúellenes baloldal elhatárolódása és önállósulása terén.

A következő év áprilisában, a Kienthalban megtartott konferencián a viták folytatódtak ugyan, mert a küldöttek többsége nem fogadta el a háború forradalmi befejezésének tételét. A bolsevik csoport mégis ragaszkodott ehhez az álláspontjához, és megvalósítása érdekében a pacifistáktól való elhatárolást követelte. Hasonló vita volt a Nemzetközi Szocialista Irodával, vagyis a II. Internacionáléval végrehajtandó szakítás kérdésében. Abban megegyeztek ugyan, hogy ez a szervezet a történelmi vizsgán megbukott, de a következtetések levonásában már nem volt közös a vélemény. A végeredmény mégis az lett, hogy Kienthal a Zimmerwaldi Baloldal megerősödését hozta; s ez egyaránt megmutatkozott a szavazási aránynál és a baloldal politikai súlyának növekedésénél. Igaz, a baloldal teljes sikert nem érhetett el, mert a II. Internacionáléval való szakítást a többség elnapolta. „A centrista többség felfogása azonban részint a baloldal érvelésének, részint a békeóhaj növekedésének és a Nemzetközi Szocialista Iroda tétlenkedésének hatására szintén módosult, s kész volt erőteljesebben bírálni a soviniszta szocialistákat és a pártvezetőségeket.”

Kétségtelen, hogy Zimmerwald és Kienthal: az elzárkózási politika, az egyedül vállalt harc, az ideológiai és taktikai elhatárolódás irányzata volt a későbbi forradalmak közvetlen előzménye, előkészítője, s egyben a közép- és kelet-európai proletáriátus önálló hatalmi politikájának első modern megnyilatkozása.

E folyamat első részét Jemnitz János munkája teljes részletességgel ábrázolja. Néhány kérdést a munkával kapcsolatban mégis fel kell vetni, nem annyira kritikai szempontból, mint azoknak a veszélyeknek a jelzésére, amelyek az antinacionalizmus és a háborúellenesség elvének merev alkalmazásában rejlenek.

Az egyik az ír nacionalizmus problémája, amellyel Jemnitz feltűnő rokonszenvvel foglalkozik, mert Connolly, a mozgalom vezetője, szembenállott az angol uralkodó osztályokkal, s a mozgalomban az ír kispolgárok mellett munkások is részt vettek. A világháború alatt azonban az ír ellenzék, és a felkelés a német vezérkar külföldi diverziós terveinek hatósugarába került,

egyik vezetőjét, Sir Roger Casementet német tengeralattjárók szállították Írországba, ahol később az angolok elfogták és kivégezték. A problémát tehát óvatosabban kell kezelni.

A másik probléma az Egyesült Államok hadbalépésének, pontosabban az amerikai háborúellenes mozgalmaknak a szerepe. Hogy Wilson s az USA uralkodó osztályai nem az európai demokrácia megemlékezéséért avatkozott az Antant-hatalmak oldalán a háborúba, az valószínű. Az amerikai háborúellenes mozgalmak szerepe azonban mégis kétélű volt. 1917 tavaszán, a februári orosz forradalom után a német vezérkar győzelme Európában nem volt kilátástalan. Anglia és Franciaország gazdasági és katonai helyzete — részben a kiélezett tengeralattjáró háború kezdeti eredményei után — igen kétséges volt. Egy sikeresen keresztülvitt sztrájk az amerikai haditermelésének megbénítására, vagy a Németországnak szóló hadüzenet megakadályozására a német vezérkar győzelmét jelenthette volna az angol-francia imperializmus fölött, s ezek után a kibontakozó orosz forradalmat is akadálytalanul elfojthatta volna.

A nemzetközi munkásmozgalom történeti feldolgozásában — úgy véljük — nem hagyhatók figyelmen kívül ezek a szempontok. Már csak azért sem, mert ténylegesen ható egyetemes összefüggések, s a történeti valóságban is közvetlen érdeke volt magának a munkásmozgalomnak is az, hogy a háborúellenesség dogmatikus értelmezése ürügyén seholy se mozdítsa elő valamely imperialista katonai diktatúra felülkerekedését. Ez napjainkban is vitathatatlan összefüggés, s ezért Jemnitz munkájának szimpatizáló interpretációját e vonatkozásban megkérdőjelezhetőnek tartom.

Még két problémát vetnék fel. Az egyik az osztrák szociáldemokrácia, s ezzel kapcsolatban Friedrich Adler Gróf K. Stürgkh miniszterelnök elleni merényletének kérdése. Az osztrák párt problémájának bonyolultságát Jemnitz jól érzékelteti, bár a belső nemzeti feszültségeket alig érinti (pl. a cseh párt problémáit), kutatásai főleg az osztrák-német munkásságra szorítkoztak. Viktor Adler tevékenységét jól ismerteti, s ennek során az osztrák hivatalos pártvezetés szociálsovinizmusa is teljes mértékben bemutatásra kerül. Ugyanakkor a Friedrich Adler által képviselt ellenzéki mozgalom jelentőségének méltatása és jellemzése is helytálló. Jemnitz találoán állapítja meg, hogy az osztrák „békepárt” gyakran radikálisabb, mint a német. Ez kergeti kétségbe — többek között — Fr. Adlert, s ez készíti az osztrák miniszterelnök ellen elkövetett merényletre, Jemnitz ábrázolása, a merénylettel kapcsolatos indító okokról és a visszhangról, igen részletes és informatív. Közli a negatív és a pozitív mozzanatokat. Mégis kiegészítésre szorul az ábrázolás.

Friedrich Adler Stürgkh ellen elkövetett merényletét Lenin és a marxista baloldal mint a munkásmozgalommal összeférhetetlen cselekedetet, a politikai és egyéni mentőkörülmények figyelembevételével is, elvetette. A témáról különben igen sok feldolgozás látott napvilágot. Egy szempontot azonban alig vettek figyelembe. Azt, hogy Stürgkh minden konzervatív megnyilvánulása ellenére sem volt az osztrák belpolitika legreakciósabb képviselője.

A Legfelső Hadvezetőséggel a világháború kitérőse óta kiéleződő ellentétei éppen annak a polgári életbe való, sokszor törvénytelen beavatkozása, a katonai közigazgatás és jogszolgáltatás terjeszkedésének megakadályozására irányult, ami ezeknek gyűlöletét és megbuktatási kísérleteit váltotta ki. Ezek következményeitől csak az uralkodó mentette meg. A katonai körök különös dühét azután Stürgkh miniszterelnöknek a Kramar-perben vállalt mentőtánc szerepe váltotta ki.

A különböző történelmi felfogások Stürgkh reakciós voltának bizonyítására elsősorban a cseh országgyűlés és a bécsi Reichsrat felfüggesztését említik. Figyelmen kívül hagyják azonban, hogy ez a két szerv a nagynémet és cseh nacionalista ellentétek miatt ekkor már teljesen munkaképtelen volt. Ez — hangsúlyozzuk — nem azt jelenti, hogy Stürgkh nem volt konzervatív vagy reakciós politikus, aki a hadiállapot általában ismert rendelkezéseit nem vezette volna be. A hadvezetés képviselői azonban még sokkal károsabb tevékenységet folytattak, de nem ültek néptelen kávéházak asztalához őrizetlenül ebédelni — merénylők pisztoly-csőve elé.

Ami Jemnitz állítását illeti, hogy a merénylet következményeképpen „a pártban megmozdult az állóvíz” — csupán részben helytálló, mert az ausztriai belpolitikai viszonyok alig hasonlítottak állóvízre. A nemzeti ellentétek — amelyekbe a nemzeti alapon szétszakadt szociáldemokrata frakciók is régen belesodródtak — a nagy változások idejére, 1916 végére, s főleg a Reichsrat összehívásának napjaira 1917 nyarára annyira kiéleződtek, hogy utóbbi rövid működés után egy időre ismét fel kellett függeszteni. Sem a háromnegyed évig tartó Kramar-per, sem a nem német nemzetiségű katonák frontbeli magatartása, sem a Monarchia léte ellen irányuló nemzeti jellegű diverziós mozgalmak nem bizonyítják azt, hogy Ausztria belső helyzete 1914—1917 időszakában „állóvíz” lett volna. Az erjedés igen előrehaladott állapotban volt, ha — sajnálatos módon — nem is szocialista irányban. Ezt nem Fr. Adler merénylete indította el, s nem is kényszerítette irányváltásra.

Végül meg kell említeni Jemnitz könyvének a magyar munkásmozgalomra vonatkozó részeit, amelyek — az általános ábrázolás követelményeinek és jelentőségüknek megfelelően —

kapták meg helyüket és terjedelmüket. Ezek így meglehetősen rövidek ugyan, de komoly kutatásokon alapulnak, új tényeket és adatokat is tartalmaznak.

Jemnitz János munkája igen jelentős, s nemzetközi vonatkozásban is értékes munka. Idegen nyelvű kiadása feltétlenül javasolható. Bírálni — mint megkíséreltük — csak abból a szempontból lehet, hogy általában is, s főként egyes részeiben erősebben szinkronba kellene hozni az egyetemes történet folyamataival és eseményeivel, amelyekből a munkásmozgalom története sem emelhető ki.

Gonda Imre

MÓD ALADÁRNÉ—KOZÁK GYULA: A MUNKÁSOK RÉTEGZŐDÉSE, MUNKÁJA, ISMERETEI ÉS AZ ÜZEMI DEMOKRÁCIA A DUNAI VASMŰ KÉT GYÁRRÉSZLEGÉBEN

(Akadémiai Kiadó, Bp. 1974. 105 old.)

„Kétségtelen, hogy egyetlen üzem két gyárrészlege alapján nem lehet a magyar munkáságra vonatkozó általános érvényű tapasztalatokat szerezni” — állapítják meg a szerzők tanulmányukban. Mód Aladárné és Kozák Gyula megállapítása való igaz, ám a stúdium értékét és fontosságát ez egyáltalán nem csökkenti.

Az Ipargazdasági Értekezések sorozat keretében megjelent tanulmánynak talán egyik legnagyobb értéke a vizsgálati alanyok körének szerencsés megválasztása. A vizsgálat tárgyává tett reprezentatív csoport a szocialista társadalmi rendszer építése során telepített iparváros, Dunaújváros gyárának, a Dunai Vasműnek dolgozói közül került ki. Ezáltal sikerült legjobban megközelíteni azt a célt, hogy a tanulmány ne, vagy ne csak általában a munkásság, hanem a szocialista társadalmi rendszerben fejlődött munkásság helyzetéről, eredményeiről, céljairól és hibáiról kíséreljen meg valóságos képet adni.

A szerzők hét fejezetben adnak mozaikképet a szocialista munkásról. Az első fejezetben a munkásokat mint Dunaújváros lakosait mutatja be, kutatva a városbaköltözés okait, az élet-körülmények városi honossággal járó változásait, az emberek lakóhelyükkel való kapcsolatát. A második fejezet a munkások származását, összetételét, életútját vizsgálja. A következő részekben a kereseti különbségekkel, ezek okaival és megítélésével, a munkavégzéssel, munkakörülményekkel, a munkások általános, szakmai és munkahelyi ismereteivel, valamint azok forrásaival foglalkoznak, végül — talán kissé bátortalanul — levonják a következtetéseket.

A nagy körültekintéssel készült kép legfőbb erénye, hogy őszinte és igazságra törekvő. Úgy mutatja be ennek a rétegnek erényeit és eredményeit, hogy nem leplezi hiányosságait, sőt torzulásait sem.

A mű az értelemhez szól és az érzelmekre is hat. Bár az olvasótól is függ, hogy az olvasmány milyen érzéseket vált ki, mégis a tanulmányban rejlő objektív értékeknek is közre kell hatniuk abban, hogy a vizsgálat megállapításai az olvasóban érzelmi reakciót is keltenek. Jogos elégedettséget érezhetünk annak a tényleges adatokkal alátámasztott megállapításnak olvasásakor, amely szerint Dunaújváros és a Vasmű az odakerülő munkásoknak jobb munkát, magasabb bért és az országos átlagnál színvonalasabb lakáskörülményeket tudott biztosítani. Ugyanakkor nem alaptalan aggodalomra ad okot az, hogy a munkások és a vezetők közötti viszony egészségtelenül alakul, és az üzemi demokrácia érvényre jutását veszélyezteti, s nem indokolatlan a szomorúság annak hallatán, hogy a munkások irodalmi folyóiratokat egyáltalán nem vásárolnak.

A tanulmány gyakran meghökkentő adataival olyan problémákra hívja fel a figyelmet, melyek a szakembereket, a gazdasági és társadalmi vezetőket, illetve a munkásokat egyaránt érdekelhetik.

A szerzők hozzáértését igazolni látszik az a körülmény is, hogy a témában folytatott kutatások során elért eredményeiket az Akadémia az Országos és Tárca szintű Kutatások keretében pályázati jutalomban részesítette.

Kár, hogy a tanulmányból levont következtetések során javaslataikat nem elég következetesen, gyakran kérdőjellel, vagy zárójelbe téve fogalmazták meg. Munkájuk értékét növelte volna, ha elhárították volna azokat az „értelemszabta korlátokat”, amelyekre hivatkoztak.

Egri Pál